

Образът на жената в българската брачна идеология

Катажина Шибисти и колектив

Етнолозите смятат, че като ритуал сватбата моделира света в неговите фундаментални измерения, а жената е основен сакрален персонаж в него. Затова в контекста на съвременния засилен интерес към жените в социално-антропологичен план, българската сватбена ритуалност заслужава специално внимание.

Сватбените песни са важен елемент от устно предаваната литература, част от алтернативен канон и ключов елемент от народното творчество на българския народ. Известно е, че по време на османското владичество фолклорът допринася за опазването на местните традиции, език и култура. Поетичните форми и традиционните метафори на фолклорните песни са вдъхновявали поети и писатели, което също косвено е допринасяло за обогатяването на книжовния език, особено през периода на Възраждането. Бидейки елемент на сложни обредни системи, песните кодират смисли, ценности и норми от цялата фолклорна култура, които се предават от поколение на поколение.

Според етнолога Тодор Иванов Живков „всяка общност от етничен или религиозен тип притежава определена брачна идеология”¹. Сватбата се посочва като една от най-сложните обредни системи в българската фолклорна култура; тя е културен феномен, при който се сакрализира сродяването на два рода. Живков прецизира, че сватбата бележи създаването на нов род, т.е. на нов социум, нова общност, в което се въпроизвеждат архетипни принципи за изграждане на общностна идентификация². Обредното начало на една човешка общност, на семейството, има ритуален характер и в него важно място заемат песните, които ще разгледаме по-долу.

Полският читател може да добие представа за българската сватба както от фундаменталния труд по етнография на Христо Вакарелски *Етнография на България*, чието първо издание от 1965 година е именно на полски език³, така и от монографията на Йоанна Млечко, издържана в методологичната парадигма на етнолингвистиката⁴.

¹Т. Ив. Живков, *Увод в етнологията*, Пловдив, 2000, с. 262.

² *Ibidem*, с. 264.

³ Ch. Wakarelski, *Etnografia Bulgarii*, „Prace etnologiczne”, Tom. VII. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław 1965. Първото българско издание е едва от 1974 г.

⁴ J. Mleczo, *Tradycyjny bulgarski obrzęd weselny*. Katowice 2018.

Езиковите данни, на които опира изследването си Й. Млечко, до голяма степен са почерпени от народни песни.

В настоящата беседа ще се спрем на **четири избрани песни**, публикувани в известния сборник на братята Димитър и Константин Младинови⁵. Забележителното издание е от 1861 година и съдържа над 600 български песни от Струга, Панагюрище, Велес, Охрид и Прилеп⁶. Една от главите на Миладиновия сборник е посветена на сватбените песни, в които, както отбелязва изследователката Албена Малчева, се откриват характеристики на младоженки като: моми, невести или булки⁷.

Според Малчева в традиционните български песни от средата на XIX век се откриват важни „микроелементи“, които оформят тяхната специфика. Тези елементи често подчертават в песенния сюжет уникалните качества на героя, което контрастира с типичното за народната култура акцентирание върху колективното и маргинализиране на личното и индивидуалното. Малчева отбелязва, че в основата на тази конвенция може да стои „колективната клишираност“ на характеристиките на главния герой или героиня, без която те не биха могли да бъдат възпети⁸. За да разгледаме образа на жената в сватбените песни, ще насочим вниманието си именно към клишираните формули, като си служим с теоретичните постановки на Алберт Лорд⁹.

Сватбените песни често разказват историята на отношенията между младоженците: тяхната среща, годещ, подготовка за сватбата и самата сватба. Те описват не само любовта или междуличностните отношения, но и социалните и икономическите реалности, като рисуват ярка картина на българската фолклорна култура. Основно изискване към жената в традиционната общност е да се омъжи и затова не е изненадващо, че булката (или невестата) редовно заема централно място в песните. Тя, както подчертава Т. Ив. Живков, е „персонажът, който се трансформира, тя е свързана с различните по вид инцестуални забрани, тя е в центъра на взаимодействието между ексогамни и ендогамни връзки в самата общност“¹⁰. Приписват ѝ се добродетелност, красота и плодовитост, представени в песните като ценни качества, които се внасят в

⁵ *Български народни песни*, съст. Миладинови Димитър и Константин, Загреб 1861.

⁶ М. Миладинова, 140 „Български народни песни“ от братя Миладинови. *Отзвук и значение*, „Македонски преглед“ 2001, бр. 4, с. 5–20.

⁷ А. Малчева, *Наблюдения върху някои песенни детайли от сборника „Български народни песни“ на братя Миладинови*, „Годишник на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика »Онгъл«“ 2013, бр. 11, с. 341–349.

⁸ *Ibidem*.

⁹ А. Lord, *O formule*, прев. W. Крајка, „Literatura Ludowa“ 1975, бр. 4/5.

¹⁰ Т. Ив. Живков, *Увод в етнологията*, Пловдив 2000, с. 265.

брака. Често се проследява промяната на момината идентичност в социален план – преходът ѝ от дъщеря към съпруга.

В песента *Е, стройници момини*, регистрирана във Велес, се откриват характерни елементи на сватбения обред и по-точно обичаят членовете на моминото семейство да дарява момковия род. Песента се изпълнява, при размяната на пръстените, която е архетипен израз на приемственост и вечност¹¹.

*Е, стройници момини
гости наръчуйте,
на свекър кошуля,
на свекърва бохча,
на золви ръкави,
на ятърви ръкави,
на девери кошули¹².*

В текста на песента се изброяват даровете, приготвени за отделните членове на момковото семейство. Те са имали практическо приложение и са били израз на добра воля и желание за хармонични отношения между двете сродяващи се семейства. Песента е свидетелство за значението на даряването в семейните отношения и по-точно за уважението, което невестата трябва да засвидетелства към новата семейна общност.

*Свила се лоза винена
окулу града Легена;
не била лоза винена,
туку ми била девойка,
окулу браќа се виет:
– Откупи мене, браќе ле!
Яс не сум скъпо ценето,
за двесте триста гроше'и¹³.*

Свила се лоза винена окулу града Легена е българска народна песен, която разказва историята на младо момиче, алегорично представено като лоза, катереща се

¹¹ Т. Ив. Живков, *Увод в етнологията*, Пловдив 2000, с. 264.

¹² 558. [*Е, стройници момини*] [w:] *Български народни песни*, съст. Д. и К. Миладинови, Загреб 1861, <https://liternet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/558.htm>, достъп: 30.04.2024.

¹³ 512. [*Свила се лоза винена*] [v:] *Български народни...* op. cit., <https://liternet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/512.htm>, достъп: 30.04.2024.

около един легендарен град. В текста момичето моли брат си да я откупи, което препраща към старата практика да се дава зестра. Песента свидетелства за традиционните зависимости на жените от мъжете – в началото в родния им дом, а след брака – в съпружеския.

Ритуал, свързан с даване на откуп, се открива в песента *Ела се вие превива*, която се изпълнява в тъжен тон. Ето как тази практика е описана от етнографа Христо Вакарелски:

След откупа невестата бива предавана от девойките (някъде от брат, баща) на девера, който я хваща за кърпа, промушена под пояса ѝ, и я извежда. Прикритата невеста се прощава с родителите си поред, като им се покланя, целува им ръка, а те я целуват по лицето. Това става под звуците на тъжна музика или на позната по всички краища на страната песен¹⁴.

Песента *Ела се вие превива* разказва за сбогуването на младо момиче със семейството му. Текстът отразява традиционния ритуал на прехода, когато булката се прощава с биологичното си семейство и преминава под грижите на нова родова общност – семейството на съпруга си:

*Ела се вие превива, мома се с рода леле прощава.
Прощавай мамо и татко и ти ле рода леле голема.
Досега съм Ви слушала, отсега свекър леле свекърва.
Досега съм Ви слушала, отсега свекър леле свекърва.
Досега братец и сестри, отсега зълви леле девери.
Ела се вие превива, мома се с рода леле прощава¹⁵.*

Момата най-напред се сбогува с родителите си, след което се обръща към бъдещите си свекър и свекърва, подчертавайки, че те ще бъдат нейните нови настойници, на които ще се подчинява. След това тя се обръща към брат си и сестра си, а накрая към братята и сестрите на бъдещия си съпруг. Този ред на обръщение разкрива йерархията в семейните отношения. Текстът изразява емоциите, съпътстващи напускането на родния дом – преход, който е едновременно тъжен и радостен, тъй като символизира начало на нов живот.

¹⁴ Х. Вакарелски, *Етнография на България*, София 1977, с. 483.

¹⁵ *Ела се вие превива*, <https://textove.com/ivan-dyakov-ela-se-vie-previva-tekst>, достъп: 30.04.2024.

Фолклорна песен от Кукушко, която се пее, когато зетят обядва в момината къща, разказва за млад мъж, който не може да заспи поради вътрешно безпокойство или страхове.

*Сон го краде лудо-младо,
сон му краде църни очи,
а не може да заспие!
– Донесейте шарен бардак,
шарен бардак, студна вода!
Донесоха шарен бардак, шарен бардак, студна вода,
нема лудо да заспие.
– Донесейте лоза с грозье!
Донесоха лоза с грозье,
нема лудо да заспие.
– Донесейте благия блока!
Донесоха благи яблока,
нема лудо да заспие.
– Донесейте шарен йорган!
Донесоха шарен йорган,
нема лудо да заспие.
– Донесейте мала мома!
Донесоха мала мома,
тога лудо ѝе заспало¹⁶.*

В началото на творбата черноок младеж е представен като страдащ от безсъние. За да бъде успокоен, се донасят различни вещи – шарен съд със студена вода, грозде, ябълки и топла завивка. Тези предмети символизират здраве и благополучие, но тяхното въздействие остава недостатъчно до появата на персонаж, наречен „мала мома“. По този начин жената е изобразена като ключ към разрешаването на проблема на мъжа и като носителка на хармония и вътрешен мир. Жената същевременно е източник на емоционална подкрепа и стабилизираща сила в живота на мъжа, което отразява традиционните схващания за половите роли.

¹⁶ 575. [Сон го краде лудо-младо] [в:] Български народни... ор. cit., <https://liternet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/575.htm>, достъп: 30.04.2024.

За да допълним представата за традиционните очаквания към невестата можем да се позовем на литературно произведение, което до неотдавна е част задължителната учебна програма на българските гимназисти – **романът *Снаха*** на Георги Караславов¹⁷. В романа е документиран обичаят невестата да променя вербално си поведение като елемент от ритуалния ред. Както отбелязва полската изследователка на българските сватбени обреди Йоанна Млечко, проучвайки полския превод на творбата:

*почетните фрази, утвърдени в езика, са били (...) важна част от стереотипа на булката, която по време на взаимните посещения между двете семейства, които се случват през първата седмица след сватбата, започва да се обръща към родителите на съпруга си като към своя майка и баща, използвайки нежните вокативни форми на роднинските термини*¹⁸.

Пример за това е сцената, в която главната героиня, Севда, се обръща към свекър си с думите:

– *Защо не спиш, тетьо?* – *подпитваше го тя внимателно.*

– *Ноц – година, бульо – отвърщаше той.* – *Спах и се наспах*¹⁹.

Виждат се опитите на снахата да установи нови, близки отношения с членовете на новото семейство, както и усилията ѝ да се интегрира в новата си среда и да получи признание от нейните членове.

Дотук можем да обобщим, че сватбата като обред на преход подчертава промяната в статуса на жената, нейните нови роли и зависимостта ѝ от мъжете, отразявайки традиционните ограничения в обществото.

Ще завършим беседата си с акцент върху забелязаната от антрополози и етнологии тясна взаимовръзка между **сватбата и погребението**, между брачната и фюнебралната идеология, според определението на Тодор Ив. Живков. Причината за тази обвързаност се търси в това, че чрез сватбата и смъртта „човекът преминава фази не само на своя жизнен цикъл, но и на жизнения цикъл на самата общност“²⁰. Както

¹⁷ Авторът Г. Караславов, създал жанрово многообразно творчество, е противоречива фигура в съвременния български литературноисторически наратив. Романите „Татул“ (1938) и „Снаха“ (1942) конструират нов жанров модел и съответно продължават да са активно интерпретирани и високо оценени, но активното участие на автора им в множество структури на тоталитарния режим (член на Президиума на Народното събрание, дългогодишен председател на Съюза на българските писатели и др.) очертават ролята му на основен цензор и един от „сатрапите“ на властта.

¹⁸ J. Mleczko, *Bułgarska obrzędowość weselna w przekładzie „Synowej” Georgiego Karasławowa*, „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2013, бр. 1, с. 68.

¹⁹ Г. Караславов, *Снаха*, <https://chitanka.info/text/14321-snaha>, достъп: 1.05.2024.

²⁰ Т. Ив. Живков, *Увод в етнологията*, Пловдив 2000, с. 262.

Христо Вакарелски, така и Тодор Ив. Живков привеждат редица примери за погребения-сватби, но и за обратното сватби-погребения, в които участниците плачат, защото един дом/свят се разрушава – моминият. Съчетание на архетипните мотиви за сватбата и за смъртта откриваме в съвременната политическа поезия на Пламен Дойнов, в който именно жената е фигурата, от която се очаква да носи живот и да прогони самотата, но е отговорна и за неговия край. В стихотворението *На борба със световната самота* от двуезичния том *София Берлин*, издаден през 2018 година по повод номинацията на поета за наградата „Европейски поет на свободата“ в Гданск, се търси жена, субститут на традиционна съпруга, която да бъде жрица в погребалната церемония на своя мъж:

НА БОРБА СЪС СВЕТОВНАТА САМОТА

*Един мъж обикаля кафенетата на града –
да си търси жена, ама сериозна,
жена без претенции, но с достойнство,
да хареса двустайния му апартамент,
да има ръце на майка, но да не иска да ражда.
Вероятно ще я намери до ден или два,
по-скоро красива, по-малко грозна,
със скрито вълнение, но без душевно разстройство,
без брачен договор, без акцент
и без да има навика да се обажда.
Когато я заведе вкъщи, ще му трепне сърцето,
ще погледне с надежда към отвореното небе,
ще слезе в мазето, ще си сложи въжето,
спокоен, че има кой да го погребее.²¹*

Библиография

512. [Свила се лоза винена] [w:] *Български народни песни*, съст. Миладинови Димитър и Константин, Загреб 1861, <https://litenet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/512.htm>, достъп: 30.04.2024.

²¹ P. Dojnow, *Sofia Berlin*. Instytut Kultury Miejskiej: Gdańsk 2018, с. 195, прев. Dymitr Dobrew i Dorota Dobrew.

558. [*Е, стройници момини*] [w:] *Български народни песни*, съст. Миладинови Димитър и Константин, Загреб 1861, <https://litenet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/558.htm>, достъп: 30.04.2024.

575. [*Сон го краде лудо-младо*] [w:] *Български народни песни*, съст. Миладинови Димитър и Константин, Загреб 1861, <https://litenet.bg/folklor/sbornici/miladinovci/575.htm>, достъп: 30.04.2024.

Ела се вие превива, <https://textove.com/ivan-dyakov-ela-se-vie-previva-tekst>, достъп: 30.04.2024.

Вакарелски Христо, *Етнография на България*, София 1977.

Живков Тодор Иванов, *Увод в етнологията*, Пловдив 2000.

Караславов Георги, *Снаха*, <https://chitanka.info/text/14321-snaha>, достъп: 1.05.2024.

Малчева Албена, *Наблюдения върху някои песенни детайли от сборника „Български народни песни“ на братя Миладинови*, „Годишник на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика »Онгъл«“ 2013, бр. 11.

Миладинова Милка, 140 „Български народни песни“ от братя Миладинови. *Отзвук и значение*, „Македонски преглед“ 2001, бр. 4.

Dojnow Płamen, *Sofia Berlin*, Gdańsk 2018.

Lord Albert, *O formule*, прев. Krajka Wiesław, „Literatura Ludowa“ 1975, бр. 4/5.

Mleczo Joanna, *Bułgarska obrzędowość weselna w przekładzie „Synowej” Georgiego Karasławowa*, „Przekłady Literatur Słowiańskich” 2013, бр. 1.

Wakarelski Christo, *Etnografia Bułgarii*, Wrocław 1965.